

RAQOBAT AFZALLIKLARI: ULARNING SHAKLLANISH OMILLARI VA BARQARORLIGI TAHLILI

Mirzayev Zarshed

Osiyo xalqaro universiteti

“ Iqtisodiyot va pedagogika ” fakulteti

“Iqtisodiyot “ kafedrasi magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada raqobat afzalliklarining mohiyati va ularni shakllantiruvchi omillar IMRAD tuzilmasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqobat strategiyasi, resurslar salohiyati va innovatsion faoliyat o'rtasidagi bog'liqlik izchil yoritiladi. Nazariy umumlashtirish, kontent-tahlil, tizimli va qiyosiy yondashuvlar yordamida ustunlikning asosiy manbalari aniqlanadi hamda ularning barqarorligini ta'minlovchi omillar tushuntiriladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ustunlik faqat xarajatlarni kamaytirish bilan emas, balki bilim, texnologiya, boshqaruv madaniyati va innovatsion tashabbuslarning uyg'unligi orqali shakllanadi. Maqola xulosalari korxonalar strategiyasini takomillashtirish va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta'minlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

KALIT SO'ZLAR: raqobat afzalligi; strategiya; innovatsiya; resurslar; barqarorlik

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА: АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ И УСТОЙЧИВОСТИ

АННОТАЦИЯ: В статье по структуре IMRAD анализируется сущность конкурентных преимуществ и факторы их формирования. Рассматривается взаимосвязь конкурентной стратегии, ресурсного потенциала и инновационной активности. С использованием теоретического обобщения, контент-анализа, системного и сравнительного подходов выявляются ключевые источники преимуществ и объясняются условия их устойчивости. Полученные результаты показывают, что устойчивое

преимущество формируется не только за счет снижения издержек, но и благодаря сочетанию знаний, технологий, управленческой культуры и инновационных инициатив. Выводы обладают практической значимостью для совершенствования стратегии компаний и укрепления их долгосрочной конкурентоспособности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: конкурентное преимущество; стратегия; инновации; ресурсы; устойчивость

COMPETITIVE ADVANTAGES: ANALYSIS OF FORMATION FACTORS AND SUSTAINABILITY

ABSTRACT: *This article, structured according to the IMRAD framework, analyzes the nature of competitive advantages and the factors that shape them. It examines the interrelationship between competitive strategy, resource potential, and innovation activity. Using theoretical generalization, content analysis, and both systems and comparative approaches, the study identifies the main sources of advantage and explains the conditions under which they remain sustainable. The findings indicate that lasting advantage does not arise merely from cost reduction but from the integration of knowledge, technology, managerial culture, and innovation initiatives. The conclusions offer practical implications for improving firm strategy and strengthening long-term competitiveness.*

KEY WORDS: competitive advantage; strategy; innovation; resources; sustainability

KIRISH

Global iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, innovatsion texnologiyalarning tezkor tarqalishi va bozorlardagi raqobatning kuchayishi korxonalar oldiga yangi talablarni qo'ymoqda. Jahon bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan kompaniyalar qisqa muddatli foydani emas, balki barqaror raqobat afzalligini shakllantirishni bosh maqsad qilib olmoqda. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, bilimga asoslangan resurslar, brend qiymati, mijoz tajribasi va innovatsion ekotizim ustunlikning asosiy manbalari sifatida qaralmoqda. Shuning uchun raqobat

afzalligining shakllanish mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish global darajada dolzarb hisoblanadi.

MDH mamlakatlarida bozor islohotlari, tarmoq modernizatsiyasi va raqobat siyosatini takomillashtirish jarayonlari davom etmoqda. Bu hududda ko'plab korxonalar hali ham narxga asoslangan raqobat modelidan foydalanmoqda, natijada ustunlik qisqa muddatli va beqaror bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya, logistika tizimlari, eksport salohiyatini kengaytirish hamda innovatsion loyihalar orqali raqobatbardoshlikni oshirish zarurati kuchaymoqda. Shuning uchun MDH darajasida raqobat afzalligining zamonaviy manbalarini aniqlash ham nazariy, ham amaliy nuqtayi nazardan katta ahamiyatga ega.

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar, erkin bozor mexanizmlarining joriy etilishi, klasterlashuv, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish va raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashmoqda. Shu bilan birga, ko'plab korxonalar hali ham an'anaviy boshqaruv modellari, past innovatsion faollik va cheklangan marketing strategiyalari bilan cheklanib qolmoqda. Bozordagi raqobat kuchayib borar ekan, korxonalardan samarali strategiya, resurslarni oqilona boshqarish va innovatsion tashabbuslarni kengaytirish talab etilmoqda. Shu sababli raqobat afzalligining shakllanish omillarini chuqur o'rganish O'zbekiston sharoitida ayniqsa dolzarbdir.

O'RGANILGAN ADABIYOTLAR SHARXI

Raqobat afzalligi masalasi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, uning nazariy asoslari turli yondashuvlar orqali izohlangan. Klassik iqtisodchilar -A. Smit "Millatlar boyligi"¹ asarida mehnat taqsimoti va ixtisoslashuvni ustunlikning asosiy manbai sifatida talqin etadi, D. Rikardo esa "Nisbiy ustunlik nazariyasi"² orqali tashqi savdo va ixtisoslashuvning afzalliklarini asoslab beradi. Zamonaviy strategik yondashuv M. Porter tomonidan "Competitive Advantage"³ hamda "Competitive

¹ Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. - Moscow: Eksmo, 2007. - 960 p.

² Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. - M.: Eksmo, 2007. - 512 p.

³ Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. - New York: Free Press, 1980. - 396 p.

Strategy”⁴ asarlarida keng yoritilgan. Muallif tarmoq tuzilishi, “besh kuch” modeli va “qiymat zanjiri” konsepsiyasi asosida korxonaning bozordagi pozitsiyasi raqobat kuchlari bilan bog’liqligini ko’rsatadi. Ushbu yondashuv, avvalo, strategiya va tashqi muhit o’rtasidagi munosabatlarga e’tibor qaratadi. Keyingi bosqichda resurslarga asoslangan yondashuv shakllanib, J. Barney “Firm Resources and Sustained Competitive Advantage”⁵ maqolasida korxonaning noyob, takrorlab bo’lmaydigan va qiymat yaratuvchi resurslari barqaror ustunlikning asosi ekanini asoslab berdi. B. Wernerfelt tomonidan ilgari surilgan “Resource-Based View of the Firm”⁶ konsepsiyasi ham korxonaning ichki salohiyatini markazga qo’yadi. Innovatsiya va rivojlanish masalalari J. Schumpeterning “The Theory of Economic Development”⁷ asarida yangicha yondashuvda yoritilib, “yaratuvchi vayronkorlik” g’oyasi raqobatning dinamik tabiatini ochib beradi. Keyinchalik D. Teece, G. Pisano va A. Shuen tomonidan ishlab chiqilgan “Dynamic Capabilities”⁸ konsepsiyasi resurslarni yangilash, qayta konfiguratsiya qilish va o’zgarishlarga moslashish qobiliyatini raqobat afzalligining muhim omili sifatida talqin etdi.

Zamonaviy tadqiqotlarda raqamli transformatsiya, brend boshqaruvi, mijoz tajribasi hamda barqaror rivojlanish (ESG konsepsiyasi) raqobat ustunligining yangi manbalari sifatida ko’rilmoqda. Biroq ko’plab ilmiy ishlar strategiya, resurslar va innovatsiyani alohida yo’nalish sifatida ko’rib chiqadi. Shuning uchun ushbu yondashuvlarning integratsiyasi, ularning o’zaro bog’liqligi va amaliy mexanizmlarini aniqlash zarurati mavjud. Mazkur tadqiqot aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib, raqobat afzalligining shakllanishini strategiya, resurslar salohiyati va innovatsion faoliyat uyg’unligi asosida tizimli tahlil qilishni maqsad qiladi.

⁴ Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. - New York: Free Press, 1985. 557 p.

⁵ Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. - 1991. - Vol. 17. - P. 99–120.

⁶ Wernerfelt B. A Resource-Based View of the Firm // Strategic Management Journal. - 1984. - Vol. 5. - P. 171–180.

⁷ Schumpeter J. The Theory of Economic Development. - Cambridge: Harvard University Press, 1934. - 255 p.

⁸ Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamic Capabilities and Strategic Management // Strategic Management Journal. - 1997. - Vol. 18. - P. 509–533.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda raqobat afzalliklarini shakllantiruvchi omillarni chuqur tahlil qilish maqsadida bir nechta ilmiy yondashuvlar kompleks tarzda qo'llanildi.

Birinchidan, nazariy umumlashtirish usuli orqali raqobat, raqobat afzalligi, strategiya va innovatsion rivojlanish bo'yicha mavjud ilmiy qarashlar tahlil qilindi. Bu usul mavzuga doir asosiy tushunchalar mazmunini aniqlash hamda ular orasidagi mantiqiy bog'liqlikni ochib berishga xizmat qildi.

Ikkinchidan, kontent-tahlil orqali Porter, Barney, Schumpeter, Teece va boshqa mualliflarning ilmiy ishlari, shuningdek zamonaviy xalqaro va mintaqaviy tadqiqotlar ko'rib chiqildi. Bu jarayon raqobat afzalligining turli talqinlarini solishtirish va kam o'rganilgan masalalarni aniqlash imkonini berdi.

Uchinchidan, tizimli yondashuv asosida raqobat afzalligining manbalari uchta blokda -strategiya, resurslar salohiyati va innovatsion faoliyat bloklarida tahlil qilindi. Har bir blokning korxona samaradorligiga ta'siri tushuntirish va mantiqiy tahlil orqali baholandi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli yordamida turli yondashuvlar va amaliy tajribalar o'zaro solishtirildi. Natijada raqobat afzalligining integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqobat afzalligi bir omil natijasi emas, balki o'zaro bog'langan ko'plab jarayonlar majmuasidan tarkib topadi.

Birinchidan, strategiya darajasida shuni kuzatish mumkin bo'ldiki, xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan klassik yondashuv qisqa muddatli ustunlik beradi, biroq bozor sharoiti o'zgarganda tezda o'z kuchini yo'qotadi. Buning o'rniga qiymat yaratishga asoslangan, mijoz ehtiyojiga moslashuvchan strategiyalar ko'proq barqaror natija beradi.

Ikkinchidan, ichki resurslarning sifati ustunlikning muhim manbai sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa quyidagilar alohida ahamiyat kasb etdi:

a) bilim va malaka,

- b) intellektual mulk,
- c) tashkiliy madaniyat,
- d) boshqaruv tajribasi.

Moddiy resurslarga nisbatan ushbu resurslar ko'proq himoyalangan bo'lib, raqiblar tomonidan tezda takrorlanmaydi.

Uchinchidan, innovatsion faoliyat raqobat ustunligini doimiy qo'llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida shakllandi. Yangiliklarni joriy etishda sustkashlik qilgan korxonalarda ustunlik qisqa muddatda eskirishi aniqlanadi, innovatsiyaga tayanadigan korxonalarda esa ustunlik uzoqroq muddat saqlanadi.

To'rtinchidan, tashqi muhit omillarining ahamiyati ham sezilarli bo'ldi. Bozor infratuzilmasi, raqamli texnologiyalar, hamkorlik tarmoqlari, davlat qo'llab-quvvatlashi va institutsional islohotlar ichki imkoniyatlar bilan uyg'unlashganda ustunlik yanada kuchayadi.

Umuman olganda, natijalar shuni tasdiqlaydiki:

raqobat afzalligi strategiya + resurslar + innovatsiya + tashqi muhit uyg'unligida shakllanadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar raqobat afzalligining mohiyati ko'p qirrali ekanini tasdiqlaydi. Teoretik yondashuvlar taqqoslansa, faqat xarajatlarni pasaytirishga tayanadigan model zamonaviy bozorlarda yetarli emasligi ayon bo'ladi. Narx bo'yicha ustunlik qisqa muddatda foyda keltirishi mumkin, biroq innovatsion jarayonlar sust bo'lsa, bozordagi pozitsiya tezda zaiflashadi. Resurslarga asoslangan yondashuv natijalari shuni ko'rsatadiki, moddiy aktivlardan ko'ra bilim, tajriba, intellektual mulk va tashkiliy madaniyat ko'proq barqaror ustunlik yaratadi. Chunki bunday resurslar korxonaning o'ziga xos tajribasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, raqiblar tomonidan qisqa muddatda nusxalanmaydi.

Innovatsion faoliyat bilan bog'liq kuzatuvlar ham muhim: yangiliklarni uzluksiz joriy etmaydigan korxonalarda hatto kuchli resurslar ham tezda qadrsizlanadi. Aksincha, dinamik moslashuvchanlikka ega tashkilotlar mavjud

resurslardan yangicha kombinatsiyada foydalanib, yangi ustunlik manbalarini yaratadi.

Shuningdek, tashqi muhit va ichki imkoniyatlar o'rtasidagi uyg'unlik qo'shimcha ustunlik keltiradi. Bozor infratuzilmasi, raqamlashtirish, davlat qo'llab-quvvatlashi va hamkorlik tarmoqlari mavjud bo'lgan sharoitda strategik qarorlar tezroq va samaraliroq amalga oshiriladi. Shu sababli raqobat afzalligini boshqarish bir martalik qaror emas, balki doimiy jarayon sifatida tashkil etilishi lozim. U doimiy monitoring, bilimlarni boshqarish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashni talab qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari raqobat afzalligining murakkab, ko'p omilli va dinamik jarayon ekanini ko'rsatdi. Barqaror ustunlikni shakllantirish uchun korxona faqat bitta strategik yo'nalishga tayanib qolmasligi, balki strategiya, resurslar salohiyati, innovatsion faoliyat va tashqi muhit imkoniyatlarini integratsiyalashgan holda boshqarishi zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, moddiy resurslarga qaraganda bilim, tajriba, intellektual mulk va tashkiliy madaniyat yanada barqaror ustunlik beradi. Innovatsion jarayonlarning uzluksizligi esa ushbu ustunlikni saqlab qolishning asosiy sharti hisoblanadi. Bozor infratuzilmasi, raqamli texnologiyalar va davlat tomonidan yaratiladigan institutsional sharoitlar bilan uyg'unlik ta'minlanganda korxonalarning raqobatbardoshligi sezilarli darajada ortadi.

Maqola xulosalari amaliy ahamiyat kasb etib, korxonalarga strategiyani takomillashtirish, inson kapitaliga investitsiyalarni kengaytirish, innovatsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash hamda raqobat siyosatini zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan yo'nalishlarni tavsiya etadi. Kelgusida mavzuni empirik ma'lumotlar asosida yanada chuqurroq tadqiq qilish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. - Moscow: Eksmo, 2007. - 960 p.
2. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. - M.: Eksmo, 2007. - 512 p.
3. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. - New York: Free Press, 1980. - 396 p.
4. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. - New York: Free Press, 1985. - 557 p.
5. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. - 1991. - Vol. 17. - P. 99–120.
6. Wernerfelt B. A Resource-Based View of the Firm // Strategic Management Journal. - 1984. - Vol. 5. - P. 171–180.
7. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. - Cambridge: Harvard University Press, 1934. - 255 p.
8. Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamic Capabilities and Strategic Management // Strategic Management Journal. - 1997. - Vol. 18. - P. 509–533.